

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Генадій ДЬЯКОНОВ

У статті здійснюється теоретичне і практичне дослідження психологічних особливостей професійної підготовки майбутніх психологів. В результаті емпіричного дослідження встановлено, що у структурі професійної спрямованості майбутніх психологів домінують мотиви соціальної значущості та самоствердження у професії.

Ключові слова: професійна мотивація, професійна спрямованість майбутніх психологів, труднощі і кризи професійного становлення майбутніх психологів, соціальна значущість і самоствердження.

Професія практичного психолога набуває у наш час все більшої популярності: багато випускників середніх шкіл бажають вступати на психологічні факультети, щороку збільшується кількість випускників психологічних факультетів у нашої країні, зростає потреба у спеціалістах-психологах, які працюють у різних галузях психологічної практики [4, 7, 8].

Все це зумовлює **значну науково-практичну актуальність** дослідження психологічних особливостей підготовки майбутніх психологів, а глибина і якість їхньої професійної мотивації є центральною умовою подальшої професійної діяльності й особистої долі. Виходячи зі сказаного, **предметом дослідження** у нашій роботі є науково-практичне вивчення психологічних особливостей професійної підготовки майбутніх психологів.

Метою дослідження є теоретичне й практичне вивчення психологічних особливостей професійної мотивації майбутніх психологів.

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що у складі професійної спрямованості майбутніх психологів домінуючими є мотиви соціальної значущості праці та самоствердження у праці.

Завдання нашого дослідження полягають у тому, щоб теоретично вивчити особливості професійного і особистісного самовизначення

студентів-психологів і проаналізувати умови підготовки та студентів до самостійної професійної діяльності, а також здійснити емпіричне вивчення уявлень студентів про психологію як сферу професійної діяльності й емпірично дослідити спрямованість студентів-психологів на їхню майбутню професійну діяльність у якості психолога.

Теоретичне вивчення професійного та особистісного самовизначення студентів-психологів показує, що початковий етап професіоналізації передбачає вибір сфери діяльності, пошук свого місця у професійному співтоваристві, соціальну адаптацію і самореалізацію як ефективно працюючого члена суспільства. Все ці аспекти розглядаються дослідниками –психологами-практиками, педагогами вищої школи, соціологами [3, 4, 6, 7], – як ключові моменти, що визначають все життя людини. Важливою складовою цього процесу є період навчання у вищому навчальному закладі, де майбутній спеціаліст отримує необхідні знання та вміння, знайомиться зі старшими колегами, уточнює своє вихідне уявлення про ту діяльність, котрій він вирішив присвятити себе, вступаючи у даний навчальний заклад [7].

Період студентства, вочевидь, зовсім не простий – як в плані добросовісної студентської праці, так і в особистому плані. Як відомо, саме на межі пізньої юності та ранньої зрілості молода людина повинна зформувати свої життєві цінності, намітити найближчі та перспективні цілі, спробувати і перевірити себе в різноманітних ситуаціях [6, 8]. Отриманню високої кваліфікації значно сприяє особисте, «пристрасне» ставлення до майбутньої роботи, орієнтація в першу чергу на професійні, корпоративні, а не чисто матеріальні цінності, що пов'язані з діяльністю у даній якості.

Важливими факторами професійного спрямування психологів є мотиви вибору професії. Основними мотивами абітурієнтів-психологів є бажання допомагати людям, потреба у саморозвитку, інтерес до психології як до нової області знань, прагнення отримати престижну професію «психолога-практика» (психотерапевта, консультанта) [7]. Ці бажання багато в чому залежать від особливостей юнацького віку і пов'язані з прагненням «пізнати себе» та отримати психологічну консультацію. Додаткову роль при цьому відіграє незрозумілість загального уявлення про характер та зміст професійної діяльності психолога та міфічні уявлення про психологію і психологів.

Велику роль у формуванні професійного спрямування майбутніх психологів відіграє навчальний процес [5, 7, 8], що у сучасних умовах має фундаментальний і проблемний характер, оскільки студентам не задають «єдино вірну» картину людини і світу, а пропонують виробляти власне бачення професійних і життєвих проблем через глибоке і всебічне вивчення матеріалу та проведення самостійних досліджень. Враховуючи

творчий характер подальшої професійної діяльності психолога, неможливо сподіватися на готові рецепти постановки задач або прийомів вирішення.

Пошук місця роботи по закінченні навчання, успішне працевлаштування та професійне самовизначення також залежать від можливостей особистості та зусиль молодого спеціаліста [3, 7]. Важливим завданням вищої освіти окрім передачі знань та вмінь є формування особистості професіонала, сприяння її самоідентифікації з професією.

Формування *професійної складової Я-концепції*, яка необхідна для успішного самовизначення, включає в себе як свідомі когнітивні й операційні компоненти, так і несвідомі цінності та смисли, що надають емоційне забарвлення окремим професійним актам і всієї професійній діяльності в цілому, передбачає постійну роботу суб'єкта з формування і деталізації *внутрішнього образу професійної діяльності*. Стимулами до цієї роботи є основні проблеми, з якими студент-психолог зустрічається під час навчання.

«Професійна компетентність». На відміну від школи, у вишу загальноосвітні учбові задачі стають професійно-орієнтованими а оглядове викладання матеріалу замінюється деталізованою цілеспрямованістю. З самого початку навчання передбачається створення особистісно-зацікавленого, активного ставлення студента до предмету навчання. Крім того, шкільна робота «на оцінку» замінюється діяльністю з професійної самоосвіти.

Стиль навчальної діяльності. У вишу колишній учень зустрічається з новими для нього способами організації навчального процесу. Теоретичний матеріал викладається на лекціях великими порціями, великій кількості людей; для засвоєння практичних навичок виділяється інший час. Таким чином, відсутня звична послідовність засобів діяльності в межах одного заняття (уроку), яка сприяє концентрації уваги, що особливо важливо під час сприймання та осмислення нової інформації; відсутнє і «технічне» керівництво з боку викладача (студенту не вказують, що необхідно записувати, запам'ятовувати в першу чергу). У порівнянні з середньою школою змінюються як форма викладання, так і форма звітування. Контроль за успішністю стає відстрокованим, велика роль відводиться самостійній роботі у плануванні свого робочого часу (протягом дня, тижня, семестру), у виборі теми наукової роботи і організації консультативної взаємодії з науковим керівником.

Входження в неформальне професійне співтовариство. Повноцінне навчання та творче зростання студента неможливі поза партнерськими, колегіальними відносинами зі старшими професіоналами. Тому студент повинен «зацікавити» собою викладача і наукового керівника та довести

свою готовність і здібність спілкуватися з ним не «по-шкільному», а «на рівних».

Образ професійної діяльності й суб'єктивна концепція професійної підготовки. Абітурієнт-психолог, як правило, не має чіткого уявлення про роботу, яка його очікує, про її задачі та засоби. Тим більше він не в змозі оцінити освітню концепцію навчального закладу, вклад тієї чи іншої залікової дисципліни у її засвоєння. Той образ професійної діяльності (основа для надбання та систематизації знань), який він має, є неструктурованим і багато в чому нереалістичним.

Життєва ситуація і ціннісно-смилова сфера. Навчальна діяльність – лише одна із багатьох сторін життя студента. У сфері вищої освіти молода людина продовжує свій особистісний розвиток і зустрічається з багатьма проблемами у ролі дорослого (нове середовище однолітків та дорослих, перегляд уявлень про себе, необхідність заробітку, можливий переїзд до іншого міста, власна родина тощо). Постійне вирішення цих проблем потребує внутрішньої самоорганізації, вміння розподіляти час та сили у щільному навчальному режимі, стимулює роботу по виявленню та усвідомленню життєвих пріоритетів, уточненню теперішніх та перспективних планів [7, 49].

З цими проблемами зустрічається практично кожен студент і спосіб їхнього вирішення визначає особистісне і професійне становлення або спричиняє глибокі внутрішні кризи [1, 389]. Кризою може бути будь-яке переривання нормального ходу подій в житті індивіда або суспільства, котре потребує переоцінки моделей діяльності та мислення. Сучасні дослідники виявили найбільш типові кризи професійного становлення студентів [5, 6, 7].

На I-му курсі відбувається *криза очікувань* (зіткнення очікувань недавніх абітурієнтів відносно обраної професії з навчальними буднями I курсу).

На III-му курсі розгортається *криза самовизначення* («Більша частина навчання позаду... Що я можу як професіонал?»).

IV та V курси пов'язані із *кризою працевлаштування* (пошук місця роботи, планування кар'єри).

Після закінчення вишу виникає *криза професійної адаптації* (працевлаштування за спеціальністю, перекваліфікація або відмова від набутої професії).

Опитування студентів-психологів у кіровоградських вишах свідчать, що результатами навчання задоволені більше 70% опитаних, проте здібними до самостійної праці відчуває себе лише третина. Основною причиною невпевненості студентів у своїх силах є відсутність практичних знань та брак самостійної практики. Багато випускників погано уявляють, що повинен робити психолог на робочому місці, як можна застосувати

набуті знання (в основному теоретичні) у повсякденній практиці та які послуги можна запропонувати потенційному роботодавцю.

Опитування випускників психологічних факультетів показує, що більшість з них не задовольняє їхнє теперішнє робоче місце і вони не розглядають його як остаточне. Багато випускників хочуть працювати психологами, але визнають необхідність подальшої спеціалізації, участі у професійних тренінгах, постійної самоосвіти і професійного спілкування.

Більшість сучасних дослідників також переконані у тому, що підготовка майбутніх психологів до творчої та ефективної праці вимагає не лише формування професійних знань, умінь та професійної компетентності, але й передбачає необхідність спеціальної психологічної підготовки.

На думку вчених, психологічна підготовка до професійної діяльності психолога має свої специфічні особливості. По-перше, вона повинна розглядатися як підготовка до психологічної діяльності, а не до праці загалом. По-друге, психологічна підготовка полягає у формуванні тих якостей особистості, що забезпечують досягнення успіху у певному напрямку діяльності практичного психолога. І, по-третє, така підготовка повинна охоплювати всі сторони особистості. Взагалі, психологічну підготовку необхідно розглядати як свідомий активний вплив на особистість з метою досягнення нею успіху у професійній діяльності психолога.

Слід підкреслити, що психологічна підготовка студентів до самостійної діяльності передбачає формування соціальної та професійної зрілості майбутнього психолога. Як відомо, під психологічною готовністю молодих працівників до самостійної професійної діяльності розуміють цілісні якості особистості з відповідною даному виду діяльності структурою та оптимальним рівнем проявлення теоретичних знань, практичних навичок та умінь, соціального досвіду, а також психофізіологічних функцій і психічних процесів, особистісних якостей, що забезпечують успішне виконання даної діяльності [4, 64].

Та нажаль, психологічна адаптація проходить з деякими труднощами, які виявляються і виникають, коли молодий працівник приходить на робоче місце.

Передусім, ці труднощі виникають у зв'язку зі зміною образу життя та діяльності, що склалися раніше. Процес навчання у вишу відрізняється від процесу трудової діяльності, а тому молоді працівники відчують ускладнення в адаптації до нового розпорядку, нових умов праці, оточуючого середовища, зміни одного виду діяльності на інший, зміни робочого часу, збільшення відповідальності та до інших умов трудової діяльності. До причин ускладнення процесу трудової адаптації можна віднести і недостатність теоретичних знань та практичних навичок.

Труднощі в процесі трудової адаптації виникають також в результаті розбіжностей між очікуваннями молодого працівника та тими умовами, які вони зустрічають на робочому місці.

Як показують дослідження, очікування студента по закінченні вишу пов'язані в основному зі змістом та умовами професійної діяльності, можливостями професійного зростання та задоволенням матеріальних потреб. Крім того, ним притаманні очікування соціального характеру, що виражають їхню установку на реалізацію певних життєвих планів та прагнень. Цими очікуваннями майбутніх працівників не слід нехтувати; навпаки, їх потрібно враховувати, оскільки це дозволяє послабити основні труднощі та оптимізувати процес професійної адаптації.

Досвід практичної роботи показує, що труднощі професійної адаптації можуть бути викликані індивідуальними особливостями особистості молодих працівників. Багато труднощів особистого характеру виникають через невірнорозваженість, невпевненість у своїх силах, відсутність витримки [8].

Але, як відомо, провідним внутрішнім чинником регулювання активності особистості в основних видах діяльності виступає мотивація, яка визначає їх конкретні форми, поведінку і вчинки. Ефективне і успішне управління формуванням позитивної мотивації у студента значною мірою залежить від задоволення основних потреб, що визначаються його місцем в соціальній структурі, набутих раніше досвідом та конкретними обставинами життя.

У нашому емпіричному дослідженні прийняли участь 40 студентів-психологів випускного курсу Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка та Кіровоградського інституту регіонального управління та економіки.

Для практичного дослідження психологічних особливостей професійної мотивації майбутніх психологів ми розробили анкету, яка має п'ять змістовно-сміслових блоків: 1) уявлення студентів про психологію як сферу професійної діяльності; 2) уявлення студентів про основні проблеми професійної діяльності психолога; 3) спрямованість студентів на професійну діяльність у якості психолога; 4) мотиви та фактори пошуку роботи; 5) особливості потреби у другій освіті.

Обробка даних полягала у підрахунку кількості висловлювань по кожному блоку анкети та порівняльному аналізі різних видів мотивів.

Для аналізу уявлень студентів про психологію як сферу професійної діяльності (перший блок анкети) ми пропонували два питання: 8) Чим ви керувались, йдучи на психологічний факультет? 6) Чи змінилось ваше уявлення про психологію в процесі навчання?

Результати опитування досліджуваних за питанням анкети № 8 "Чим ви керувались йдучи на психологічний факультет?" свідчать, що

більшість досліджуваних керувалися тим, що знання психології завжди потрібні у житті (36 %). Наступним за популярністю мотивом була перспективність професії психолога (16%). Багато досліджуваних прагнули краще пізнати себе (12%) та навчитися вирішувати свої проблеми (12%). Менша кількість досліджуваних вказувала на невеликий конкурс при вступі на психолого-педагогічний факультет (7%) та бажання отримати вищу освіту (7). Певна кількість абітурієнтів мала мотив «догодити батькам» (5 %). Жоден досліджуваний (0%) не обрав варіант вибору факультету «за компанію».

Відповіді досліджуваних на питання анкети № 6 «Чи змінилось ваше уявлення про психологію в процесі навчання?» показали, що для 38% досліджуваних їхні первинні уявлення виправдалися і вони переконалися, що психологія – це цікава професія, де вони зможуть себе реалізувати. Достатньо багато й тих, хто вважає, що психологія стала для них більш цікавою і вони нізащо не обрали б іншу професію (23%). Деякі студенти побачили, скільки труднощів їх очікує і більше не хочуть бути психологами (10%). Найменша кількість досліджуваних (7,5%) говорять, що психологія – це не їхнє; що психологія їм подобається, але вони недостатньо амбітні, щоб досягти успіхів у цій сфері; є й такі студенти, які у процесі навчання побачили, що ця професія неперспективна.

Вивчення уявлень студентів про психологію як сферу професійної діяльності (другий блок питань анкети) складалося з двох питань: 7) У чому ви бачите для себе труднощі в роботі психолога? 4) Як ви вважаєте, якою є відповідальність у роботі психолога?

Відповіді досліджуваних на питанням анкети № 7 «У чому ви бачите для себе труднощі в роботі психолога?» показують, що найбільша проблема – це знайти роботу (35%) Майже вдвічі менше студентів вважають, що у них недостатньо знань (18 %). Доволі багато студентів (13%) бачать труднощі у великій відповідальності роботи психолога. Деякі студенти вважають, що вони дуже вразливі й переживають проблеми клієнта, як власні (9%), а також відмічають, що у діяльності психолога дуже багато «паперової» роботи (9%). Менша кількість опитуваних говорять, що вони не бачать для себе труднощів (7%) та що вони з усім впораються (7 %). Жоден з досліджуваних (0%) не обрав той варіант, де зазначено, що робота психолога надто втомлює.

Результати дослідження за питанням анкети № 4 «Як ви вважаєте: яким є ступінь відповідальності у роботі психолога?» показують, що більшість студентів (44%) вважають, що відповідальність практичного психолога дуже велика, але якщо психолог досить компетентний, то це для нього не є проблемою. Багато студентів вважають, що відповідальність психолога дуже велика, оскільки від нього нерідко залежить навіть життя людини (36 %). Значно менше досліджуваних

(10%) вважають, що відповідальність психолога не така вже велика, тому що людина сама вирішує як їй діяти і не завжди слідує рекомендаціям психолога. Ще менше студентів (5 %) пов'язують діяльність психолога з кримінальною відповідальністю. І зовсім немає студентів (0 %), які вважають, що відповідальність психолога не є великою, оскільки він не відповідає за вчинки клієнта.

У третій блок анкети ми включили два питання, що виявляють спрямованість студентів на професійну діяльність у якості психолога:

- 1) Чи ви хочете працювати за спеціальністю?
- 2) В якій сфері психології ви хотіли б працювати?

Результати дослідження за питанням анкети № 1 “Чи ви хочете працювати за спеціальністю?” показують, що найбільша кількість випускників (32%) хочуть реалізувати себе в цій сфері. 19% досліджуваних говорять, що вони хочуть застосувати свої знання на практиці. 12% досліджуваних відповіли, що хочуть працювати за спеціальністю, тому що їм подобається психологія. Деякі студенти (7%) не хочуть працювати за спеціальністю, тому що розчарувалися в психології; але є і студенти (7%), які хочуть працювати за спеціальністю, тому що хочуть допомогти людям у рішенні їх проблем. Найменша кількість (4,6%) відповідей належить студентам з різними мотивами: одні не хочуть працювати за спеціальністю, тому що вважають цю професію неперспективною; інші хочуть розглянути й інші можливості для покращення майбутнього; треті не мають можливості працювати в тій сфері психології, де їм би хотілось; четверті ще не визначилися. Жоден з досліджуваних (0%) не обрав професію психолога тому, що він любить дітей; вважає цю професію перспективною; хоче набутися іншу професію; вважає, що даний навчальний заклад дає недостатньо знань.

Результати опитування досліджуваних за питанням анкети № 2 “В якій сфері психології ви хотіли б працювати?” свідчать, що по більшість досліджуваних обрали такі сфери професійної діяльності, як юридична (17%), соціальна (17%); рекламна (17%); бізнесова (17%). Помітно менше тих, хто бажає займатися психологічним консультуванням (10 %). Значно менше випускників обирають сферу освіти (6 %) та політичну сферу (6 %). Ще менша кількість студентів обрали сферу сімейної психології (4%) та наукових досліджень (4 %).

Важливим аспектом дослідження є вивчення мотивів пошуку роботи та усвідомлення потреби у освіті (четвертий блок анкети), у якому було два питання: 5) Чим ви будете керуватись при пошуку роботи? 10) Які причини спонукають вас шукати роботу?”

Відповіді досліджуваних на питання анкети № 5 показують, що 22% випускників під час пошуку роботи прагнуть спиратися на свої можливості: де зможуть знайти, там і будуть працювати, але лише за

спеціальністю. Ще 22 % студентів хочуть керуватися своїми життєвими прагненнями і готові проявити достатньо зусиль, щоб знайти ту роботу, яка їх цікавить. 18% досліджуваних випускників хочуть виходити зі своїх потреб і готові працювати де завгодно, якщо виникне така необхідність, не обов'язково за спеціальністю. 16% досліджуваних керуються своїми інтересами і хочуть працювати лише у певній сфері психології. 13% випускників керуються заробітною платою: хочуть працювати там, де більша платня, незалежно від спеціальності. Найменша кількість студентів (4,5%) збираються керуватися своїм дипломом (вчилися для того, щоб працювати за спеціальністю) та місцем розташування роботи.

Результати опитування досліджуваних за питанням анкети № 10 «Які причини спонукають вас шукати роботу?» засвідчили, що найбільша кількість досліджуваних (32%) вважає основною причиною потребу у фінансовій незалежності. 27% досліджуваних прагнуть реалізувати себе у якійсь сфері. 17% досліджуваних хочуть роботу, яка гарантує стабільність. Менша кількість досліджуваних (10%) прагнуть забезпечити собі впевненість у завтрашньому дні. Значно менше тих досліджуваних, які розуміють необхідність утримувати сім'ю (6%). Найменша кількість студентів у пошуку роботи керуються прагненням приносити користь суспільству (4%) та необхідністю просто чимось себе зайняти (4 %).

У п'ятому блоці анкети потреба майбутніх психологів у освіті виявлялася за допомогою одного питання анкети (№ 3): «Чи хотіли б ви отримати другу освіту?». Результати опитування показують, що більшість досліджуваних студентів хочуть мати другу освіту, тому що вона забезпечує більший попит на освіченого фахівця (29%) і тому, що психолог з двома освітами має більший попит (20 %). Значно менше тих студентів (12%), які не прагнуть до другої освіти, оскільки їхня освіта цілком влаштовує їх; хотіли б продовжити навчання у сфері психології (підвищити кваліфікацію); поки що ні, але в подальшому – можливо. Дещо менший відсоток досліджуваних (7%) хочуть мати другу освіту тому, що їм подобається сам процес навчання. Лише 5% опитаних студентів говорять, що друга освіта їм не потрібна, оскільки навчання психології їм не подобається. Жоден з досліджуваних (0%) не говорить, що він не хоче отримати другу освіту з таких причин як: не хочу працювати в сфері психології; однієї освіти цілком достатньо; робота психолога них надто важка.

Узагальнюючи результати дослідження за допомогою розробленої нами анкети «Професійна мотивація майбутніх психологів», можна зробити наступні висновки.

По-перше, психологічні особливості професійної мотивації майбутніх психологів є дуже важливим фактором підготовки практичних психологів у сучасних соціальних умовах та у системі вищої освіти.

По-друге, теоретичне дослідження показує, що професійна мотивація майбутніх психологів є складним і багатоплановим явищем, яке має свої психологічні особливості й детермінанти, структурні та процесуальні закономірності, свої труднощі, кризи та інші прояви, що потребують подальшого науково-практичного вивчення.

По-третє, численні результати нашого емпіричного дослідження доводять, що у складі професійної спрямованості майбутніх психологів домінуючими є мотиви соціальної значущості праці та особистісного самоствердження у праці. Таким чином, гіпотеза нашого дослідження повністю підтвердилася.

Перспективи подальшого дослідження розвитку і формування професійної мотивації майбутніх психологів ми пов'язуємо з вивченням впливу нових форм і методів на становлення професійної спрямованості майбутніх психологів та насамперед з поширенням і вдосконаленням форм і методів практичної підготовки професійних психологів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Большой толковый психологический словарь. Т.1 (А-О); Пер. с англ. / Ребер Артур. – М. : ООО «Издательство АСТ»; «Издательство «Вече», 2001.
2. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2000.
3. Климов Е.А. Введение в психологию труда / Е.А. Климов. – М. : Издательство Московского университета, 1988. – 208 с.
4. Климов Е.А., Романов В.Я. На дальних подступах к психологии психолога / Е.А. Климов, В.Я. Романов // Мир психологии, 1997. – № 3 (12). – С. 24 – 32.
5. Кринчик Е.П. К вопросу о психологической поддержке профессионального становления психолога в процессе обучения на факультете психологии МГУ / Е.П. Кринчик – Вестник МГУ, 2004. – № 4. – С. 48 – 56.
6. Кринчик Е.П. Некоторые проблемы профессионального становления студентов на факультете психологии МГУ / Е.П. Кринчик. – Режим доступа: http://flogiston.ru/articles/labour/msu_education March 31, 2005.
7. Любимова Г.Ю. От первокурсника до выпускника: проблемы профессионального и личностного самоопределения студентов-психологов / Г.Ю. Любимова // Вестник МГУ, 2000. – № 1. – С. 66 – 75.
8. Сазонтов А.Е. Основные жизненные стратегии современных российских студентов / А.Е. Сазонтов – М. : Изд-во МГУ, 2004. – 22 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дьяконов Геннадій Віталійович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: психологія діалогу, гуманістична психологія, гештальт-терапія, психологічні проблеми навчання у вищій школі, інтерактивні методи навчання, професійне становлення майбутніх практичних психологів.